

Mariusz Gajewski

**ZABURZENIA PROCESU SOCJALIZACJI.
WYKOLEJENIE I NIEPRZYSTOSOWANIE SPOŁECZNE
MŁODZIEŻY W UJĘCIU PSYCHOLOGICZNYM,
SPOŁECZNYM I PEDAGOGICZNYM**

Kształtowanie się w jednostce działań o charakterze pro- lub aspołecznym warunkowane jest złożonymi czynnikami indywidualnymi, np. predyspozycjami psychicznymi i fizycznymi oraz grupowymi, np. układem społecznym, w którym dokonuje się proces socjalizacji. Wiele zmiennych, odpowiedzialnych za zachowania społeczne jednostki, rozpatruje się najczęściej z perspektywy psychologicznej i socjologicznej. Nie bez znaczenia dla skutecznej resocjalizacji i terapii jest również pedagogiczny aspekt tego zjawiska.

Rozważając zagadnienie wrastania młodego człowieka w życie społeczne, obok cech osobowościowych, nie sposób przecenić społeczeństwa i roli, jakie pełni ono w tym procesie. To właśnie społeczeństwo w znacznej mierze wyposaża jednostkę w potrzebne umiejętności, które pozwalają jej funkcjonować w sposób skuteczny dla siebie, a zarazem zgodny z wymaganiami kulturowymi. Całokształt wypracowanych zasad i norm stanowi charakterystyczną dla danej zbiorowości kulturę społeczną, która następnie, zgodnie z regułą sprzężenia zwrotnego, wpływa na taką a nie inną socjalizację jej członków.

Psychospołeczny kontekst procesu socjalizacji i niedostosowania społecznego

Rozpatrując socjalizację w aspekcie socjologicznym, analizujemy grupę oddziałującą na daną jednostkę, jej strukturę, sposób funkcjonowania, kulturę wytworzoną przez tę grupę, ukształtowane przez nią normy postępowania oraz wzory osobowe. Analizując natomiast psychologiczne aspekty socjalizacji, badamy działania prospołeczne, powstające pod wpływem socjalizującego oddziaływania grupy oraz jego motywację. Przebieg socjalizacji uzależniony jest więc z jednej strony od wpływu grupy na jednostkę, a z drugiej od osobowościowych predyspozycji jednostki. Z jednej strony zaburzenia socjalizacji powstają u danej jednostki w wyniku motywacji do działań aspołecznych, które rodzą się pod wpływem oddziaływania grupy podkulturowej, a z drugiej są one wynikiem indywidualnych właściwości psychofizycznych konkretnej jednostki¹.

W społeczno-kulturowych warunkach rozwoju jednostki zasadnicze normy wyznaczają takie instytucje społeczne, jak: rodzina, przedszkola, szkoły, instytucje kulturalno-oświatowe, Kościół itp. Zdarzają się jednak sytuacje, kiedy pewne normy grup podkulturowych okazują się sprzeczne z normami ukształtowanymi przez kulturę dominującą. Obserwowany rozbrat pomiędzy normami kultury tworzonej przez rodzinę, szkołę, państwo lub np. podkulturę młodocianych grup przestępczych budzi wiele niepokojów i kontrowersji. Powodowane jest to licznymi sytuacjami, w których silne wewnętrzne oddziaływanie młodzieżowych grup przestępczych „generuje zaburzenia w socjalizacji jej uczestników, co widać po aspołecznym zachowaniu przynależących do nich osób”².

Jeżeli chodzi o sam termin „niedostosowanie społeczne”, do polskiej terminologii pedagogicznej wprowadziła go M. Grzegorzew-

---

¹ Por. Z. Skorny, *Psychologia wychowawcza dla nauczycieli*, Warszawa 1976, s. 50-51.

² Tamże, s. 46-49.

ska. Uważała ona, że jednostki społecznie niedostosowane cechują tendencje społecznie negatywne, brak zainteresowania wartościami pozytywnymi, przy równoczesnym zwróceniu się w stronę działań destrukcyjnych, nieodpowiedni stosunek do własnych czynów, podziw i zainteresowanie czynami uchodzącymi za złe, widoczne zaburzenia w procesach emocjonalnych, nieumiejętność właściwego rozwiązywania trudnych sytuacji, cynizm i brawura w zachowaniu.

Spopularyzowane w Polsce przez M. Grzegorzewską pojęcie młodzieży niedostosowanej społecznie obejmuje nieletnich wymagających specjalnych metod wychowawczych, medyko-psychologicznych i medycznych; tych wszystkich, wobec których z jednej strony pracodawca i urzędy publiczne muszą stosować metody specjalne, z drugiej zaś strony tych, wobec których to wychowawcy muszą się uciekać do sposobów specjalnych; tych wszystkich, dla których trzeba czegoś innego niż dla reszty zespołu; ponadto tych wszystkich, którzy jeśli się respektuje zasadę „równości”, potrzebują czegoś więcej niż „równości”, żeby osiągnąć poziom swoich rówieśników. Skala dzieciństwa i młodości niedostosowanej rozciąga się od sieroctwa lub bezdomności aż do przestępczości, przechodząc przez klasyfikacje takie jak: „trudny”, „upośledzony”, „anormalny”, „zagrożony moralnie”, aż do „przestępca”. W swoim rozumieniu niedostosowania społecznego M. Grzegorzewska nawiązuje do definicji tego zagadnienia w ujęciu Związku Światowego Instytucji Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą³. Niezależnie od tego, w jakim stopniu definicje niedostosowania społecznego proponowane przez autorkę są trafne i wyczerpujące, nie ulega wątpliwości, że jej prace w znacznym stopniu przyczyniły się do rozwoju rozumienia istoty społecznego niedostosowania się młodzieży. Zarówno ujęcie szersze, jak i węższe niedostosowania społecznego, proponowane przez autorkę, ma dla współczesnej myśli resocjalizacyjnej istotne znaczenie.

---

³ Por. M. Grzegorzewska, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1964, s. 317-318.

Niedostosowanie społeczne z perspektywy psychologicznej i pedagogicznej

Pojęcie „nieprzystosowanie społeczne” (niedostosowanie) jest wieloznaczne. Niezależnie od wspólnych cech terminologicznych, licznych jego teoretycznych ujęć, u różnych autorów odnajdujemy mniejsze lub większe różnice w rozumieniu tego zagadnienia. Brak ostatecznej jednoznaczności w zakresie ram pojęciowych świadczy z jednej strony o złożoności zjawiska, jakie się kryje pod tym pojęciem, a z drugiej rysuje się nam potencjalna i zarazem konieczna perspektywa ujmowania tego zjawiska społeczno-psychologicznego w sposób interdyscyplinarny.

Zagadnienie nieprzystosowania społecznego, jak już wspomniano powyżej, ściśle wiąże się z „wadliwym” procesem socjalizacji. Niewłaściwa inkulturacja i błędne wychowanie (a może raczej jego częsty brak) wydatnie sprzyjają złej adaptacji społecznej młodzieży lub wręcz jej przestępczemu wykołajeniu. Ogrom rozstrzygnięć teoretycznych, pomimo słuszych intencji wyjaśnienia tego złożonego zagadnienia, często zwyczajnie je komplikuje.

Celem metodologicznego uporządkowania sporego już dorobku teoretycznego wielu autorów zajmujących się społecznym nieprzystosowaniem młodzieży, liczne propozycje rozwiązań warto pogrupować w pewne bloki (a przynajmniej warto wskazać kierunek takiego grupowania). Cennym wkładem w tym zakresie wydaje się propozycja L. Pytki⁴, który różne określenia nieprzystosowania społecznego ujmuje w cztery zasadnicze grupy. Za autorem możemy mówić o:

a) definicjach objawowych, w których nieprzystosowanie społeczne określone jest poprzez odwołanie się do jego podstawowych i specyficznych objawów lub do elementarnych behawioralnych wskaźników;

---

⁴ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2005, s. 83-84.

b) definicjach teoretycznych, w których obok symptomatologicznej charakterystyki angażuje się również pewne pojęcia teoretyczne, wynikające z ogólnej teorii przystosowania lub normalnego funkcjonowania społecznego jednostki (np. motywacja, postawy, role społeczne, normy itp.);

c) definicjach operacyjnych, które wskazują na symptomy danego nieprzystosowania, ale przede wszystkim na sposoby jego pomiaru, odsyłając jednocześnie do konkretnego narzędzia pomiarowego (testu, skali, kwestionariusza itp.);

d) definicjach utylitarnych (zdroworozsądkowych, administracyjnych), które ujmują nieprzystosowanie społeczne od strony pewnej bezradności środowiska wychowawczego wobec jednostki sprawiającej trudności wychowawcze oraz „niedostosowania” tego środowiska do potrzeb i aspiracji, a także poziomu rozwoju dziecka zakwalifikowanego jako „zaburzone”, wobec którego powinno się zastosować odpowiednie metody i środki.

J. Doroszevska⁵ w swoich badaniach nad mechanizmem adaptacji społecznej zwróciła uwagę, że w procesie nieprzystosowania społecznego jednostki względem otoczenia można wyróżnić trzy zasadnicze etapy, obejmujące: a) odbiór informacji o warunkach zewnętrznych i wewnętrznych człowieka, b) przeróbkę tych informacji oraz c) zastosowaną reakcję.

Podstawową przyczyną złej adaptacji, zdaniem autorki, są powstające zaburzenia na etapie reakcji. Zakłócenia informacji i ich niewłaściwa interpretacja odgrywają dodatkową negatywną rolę w procesie właściwej socjalizacji: „zaburzenia uwidaczniają się przede wszystkim jako niewłaściwe, nieadekwatne, nieudane pod względem adaptacyjnym reakcje osobnika w jego życiu społecznym, chociaż oczywiście u podłoża tej nieodpowiedniej reakcji leży zarówno niewłaściwy odbiór bodźców, jak i zła ich interpretacja, zwłaszcza w wypadkach jednoczesnych zaburzeń emocjonalnych, tak częstych

---

⁵ J. Doroszevska, *Klasyfikacja psychopedagogiki specjalnej na zasadzie mechanizmu adaptacji. Materiały do nauczania psychologii*, seria IV, t. 2, Warszawa 1966.

u niedostosowanych społecznie”⁶. Niezależnie od tego, podstawową przyczyną złej adaptacji jest, zdaniem autorki, nieadekwatna reakcja, prowadząca do konfliktu z otoczeniem pociągającego za sobą czyny przestępcze.

Jako nieprzystosowane społecznie W.D. Wall określa dziecko „całkowicie niezdolne do swobodnego uczestnictwa w życiu swojej grupy i do reagowania na jej wymagania w sposób możliwy do przyjęcia”⁷. Zakłócenie równowagi pomiędzy jednostką a środowiskiem, zdaniem autorki, często powodowane jest wygórowanymi wymaganiami otoczenia względem dopiero rozwijającego się dziecka oraz nieuwzględnieniem jego indywidualnych różnic w możliwościach przystosowania się do wymagań otoczenia. Środowisko nie uwzględnia rozwojowych możliwości dziecka, nakłada na nie wysokie wymagania, którym ono nie jest w stanie sprostać na swym etapie rozwoju.

Zależność przystosowania społecznego od wieku dziecka, na które zwraca uwagę W.D. Wall, tłumaczy, dlaczego pewne sposoby zachowania, normalne u młodszych dzieci, występując w grupie wiekowo starszej mogą stanowić o ich wadliwym przystosowaniu. Ważne jest jednak, aby zawsze uwzględniać fakt, że rozwój dzieci w wielu wymiarach przebiega indywidualnie. Najważniejsze dla niego jest, aby u rozwijającego się dziecka dominowała tendencja do przystosowania się, do realizowania nowych integracji⁸.

Niedostosowaniem społecznym określić można wszystkie zachowania, które naruszają porządek społeczny i godzą w interesy społeczne. Osobami społecznie nieprzystosowanymi określać w tym kontekście będziemy takie jednostki, które nie respektują przyjętych norm społeczno-moralnych. Zdaniem J. Szałańskiego jednostka jest tym bardziej niedostosowana, im bardziej jej zachowanie pozostaje „sprzeczne z elementarnymi normami podstawowymi”⁹ oraz „im bardziej swym negatywnym, bardziej lub mniej utrwalonym, zacho-

⁶ Tamże, s. 51-57, 66.

⁷ W.D. Wall, *Wychowanie i zdrowie psychiczne*, Warszawa 1960, s. 268.

⁸ Tamże, s. 268.

⁹ J. Szałański, *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*, Warszawa 1978, s. 9.

waniem się wyklucza własne pozytywne uczestnictwo w określonych systemach społecznych”. Osobą społecznie dostosowaną jest natomiast jednostka, której „funkcjonowanie w grupie społecznej nie wykracza poza ramy norm i wzorów postępowania i która sama pozostaje w stanie równowagi z daną grupą społeczną”¹⁰.

Koncepcja niedostosowania się F. McKinneya¹¹, oparta na psychologicznej interpretacji społecznego dostosowania się jednostki, wskazuje, że zaburzenia w zachowaniu pojawiają się w momencie przeżywania niepokoju, lęku i frustracji.

Dostosowanie się polega – według McKinneya – na kształtowaniu w sobie postawy pozwalającej skutecznie zaspokajać osobiste potrzeby, dzięki czemu jednostka unika zbędnej frustracji. W ten sposób jednostka nabiera zdolności rozumienia sytuacji, w której się znajduje, oraz potrafi konstruktywnie kontrolować zewnętrzny świat, zmieniając go twórczo wedle własnych potrzeb. Jednostka niedostosowana natomiast nie potrafi twórczo przekształcać świata zewnętrznego, który jawi się jej jako wrogi i nieprzyjazny. Sytuację niekontrolowanej frustracji potęguje sfera emocjonalna. Zaburzenia emocjonalne jednostki utrudniają jej adekwatne dostosowanie. Jednostka ma problemy z właściwym eliminowaniem niekorzystnych form zaspokajania własnych potrzeb. Napotykanie zewnętrzne (środowiskowe) i wewnętrzne (psychiczne) przeszkody prowadzą do destrukcyjnej frustracji. Powstające wewnętrzne konflikty kierują jednostkę do szkodliwych dla niej samej i społeczeństwa zachowań. Niedostosowanie społeczne jest więc w tej perspektywie zawsze najpierw rezultatem nieudanego, wadliwego społecznego dostosowania się. Ta sama jednostka może przejawiać różne rodzaje zachowania się, z których jedno można uważać za dostosowane, a inne za niedostosowane¹².

---

¹⁰ Tamże.

¹¹ F. McKinney, *Psychology of personal adjustment*, New York 1961.

¹² Por. F. McKinney, *Psychology of personal adjustment*, dz. cyt.; J. Szałański, *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*, dz. cyt.; J. Konopnicki, *Niedostosowanie społeczne*, Warszawa 1971.

Podobnie jak McKinney, również J. Nuttin¹³ wiąże dostosowanie się z motywacją jednostki i uważa je za proces ciągły, rozłożony w czasie, wielostronny i niesprowadzający się do biernego przystosowania do środowiska.

Zdaniem J. Nuttina, interakcja zachodząca pomiędzy ludzką osobowością a środowiskiem nie polega głównie na procesie przystosowania do tego środowiska. Przystosowanie powinno się rozpatrywać raczej jako mechanizm wtórny: w tym sensie, że jest on podporządkowany bardziej podstawowemu dynamizmowi, tzn. nie tyle przystosowaniu się do świata, ile urzeczywistnieniu siebie w świecie. Urzeczywistnianie to realizuje się poprzez przyswajanie i przekształcanie elementów środowiska, w którym człowiek żyje. Przystosowanie jest więc dla autora procesem wielostronnym, polegającym na czymś więcej niż tylko na biernym dostosowaniu się do środowiska. Proces przystosowania obejmuje środowisko wraz z jego prawami i wymogami, wobec których jednostka musi się podporządkować, aby móc urzeczywistniać własne plany. Nuttin wyjaśnia, że ten podstawowy dynamizm „nie jest przystosowaniem się do świata, lecz urzeczywistnieniem siebie w świecie. Urzeczywistnienie to osobowość może osiągnąć tylko poprzez przyswajanie i przekształcanie elementów środowiska”¹⁴. Niedostosowanie społeczne będzie więc wyrazem braku dostosowania, niemożnością twórczego przyswojenia i przekształcania środowiska społecznego przez jednostkę, brakiem zdolności urzeczywistniania się w świecie¹⁵.

Psychologiczna koncepcja D.H. Stotta¹⁶ nawiązująca do idei McKinneya, przypisuje jednostce niedostosowanej nierealistyczną i nieracjonalną motywację działania, powodowaną rozwiniętą frustracją. Taki stan sprawia, że jednostka nie działa w swoim najlepszym interesie. Widać to wyraźnie u dzieci, których reakcje okazują

---

¹³ J. Nuttin, *Przystosowanie a motywacja u człowieka*, „Psychologia Wychowawcza” 1966, nr 3.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 239-240.

¹⁶ D.H. Stott, *The social adjustment of children*, London 1968.

się w sytuacji frustracji nieproporcjonalne do zaistniałych bodźców. Takie dzieci, nie mogąc rozwiązać własnych problemów, swoim zachowaniem przysparzają sobie wiele kłopotów. Prowadzi to do porażki, której towarzyszy złe samopoczucie. Ostatecznie dziecko niedostosowane czuje się osamotnione w swoim problemie i nieszczęśliwe. Zasadniczo D.H. Stott wyróżnia trzy rodzaje niedostosowania społecznego: wrogość, zahamowanie i aspołeczność.

Frustracja, którą opisuje D.H. Stott, ma swoje społeczne konsekwencje. Okazuje się, że środowisko (np. rówieśnicze, szkolne), nie mogąc do końca przewidzieć i zrozumieć reakcji dziecka społecznie niedostosowanego, zazwyczaj unika go. Dziecko takie z kolei nie ufa ludziom i jest wobec nich podejrzliwe, z trudnością nawiązuje kontakty i przyjaźnie. Ostatecznie, w wyniku takiej sytuacji czuje się osamotnione. Nie mogąc normalnie, tak jak inni, zaspokoić swych potrzeb, zaspokaja je „w sposób okrężny, przeważnie dla otoczenia nieprzyjemny, czasem wręcz przestępczy”¹⁷. Zdaniem A. Hesnarda¹⁸ niedostosowane społecznie są te osoby, których zachowanie pozostaje w widocznym stopniu mniej lub bardziej nieadekwatne do zasadniczych celów i norm życia społecznego. Takie jednostki mogą być nawet doskonale przystosowane, na przykład do swojej grupy przestępczej, ale wykazują wyraźną niechęć do życia uspołecznionego i popadają w różnorakie społeczne konflikty. Uwzględniając główną myśl A. Hesnarda, należy zauważyć, że niedostosowaniu społecznemu nie musi koniecznie towarzyszyć nieprzystosowanie psychiczne, przejawiające się w nieumiejętności zaspokajania swoich potrzeb w warunkach danego środowiska. Jednostka może postępować w sposób niezgodny z normami społecznymi i równocześnie znakomicie zaspokajać własne potrzeby. W tym ujęciu, niezgodne z obowiązującymi normami społecznymi są jego potrzeby bądź sposoby ich rea-

---

¹⁷ Por. J. Szałański, *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*, dz. cyt., s. 11; J. Kopnicki, *Niedostosowanie społeczne*, dz. cyt.

¹⁸ A. Hesnard, *Les troubles de la personnalité dans les états d'asthénie psychique*, Paris 1909.

lizacji. Z tego faktu wynika, że niedostosowanie społeczne nie musi wcale wiązać się z przestępczością, przestępczość nie musi z kolei wykluczać społecznego dostosowania w znaczeniu socjologicznym. Grupy przestępcze, będące grupami społecznymi, w ramach których ich członkowie są przystosowani, kierują się w swym postępowaniu obowiązującymi w ich grupie normami i wartościami. Normy uznawane w tych grupach mogą być jednak sprzeczne z interesami ogółu społeczeństwa. Grupa przestępcza jest zatem niedostosowana społecznie jako podgrupa istniejąca w obrębie większej zbiorowości społecznej. Rozpatrując problem dostosowania społecznego pod kątem dobra ogółu, dostosowanie jednostki do grupy społecznej, której interesy są sprzeczne z interesami społeczeństwa jako całości, należy uważać za niedostosowanie społeczne¹⁹.

A. Lewicki, L. Paryzek i B. Waligóra²⁰ nieprzystosowaniem społecznym określają „socjologiczny fakt nieodpowiedniości między systemem norm i wartości uznawanych przez jednostkę a normami akceptowanymi w grupie, której ona jest członkiem”. Wprowadzili oni również termin „asocjalność”, czyli predyspozycje jednostki do „postępowania niezgodnego z interesami całego społeczeństwa i poszczególnych jego członków”. Pojęcie nieprzystosowania społecznego pokrywać się będzie z pojęciem „asocjalności” w sytuacji, gdy normy i wartości obowiązujące w grupie, do której jednostka należy, pokrywać się będą z normami ogółu społeczeństwa. Tendencje przestępcze występują natomiast przy znacznym stopniu socjalności, która przejawiać się może w różnym stopniu i w różnym nasileniu – od drobnych incydentów skierowanych wobec innych ludzi, aż do silnych i trwałych tendencji w działaniu antyspołecznym, skierowanych przeciwko poszczególnym jednostkom czy społeczeństwu. Osoby niewykazujące trwałych tendencji również mogą popełnić przestęp-

¹⁹ *Psychologia kliniczna*, red. A. Lewicki, Warszawa 1974, s. 403-405.

²⁰ *Psychologia kliniczna*, dz. cyt.; L. Paryzek, *Potrzeby jako wyznaczniki podatności na wpływy korekcyjne*, Warszawa – Kalisz 1977; B. Waligóra, *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974.

stwa, choć nie będzie to wyrazem ich przestępczych skłonności, ale raczej pobudliwości emocjonalnej, braku doświadczenia lub zostanie wymuszone zaistniałą sytuacją²¹.

Zauważyć należy, że sformułowane przez autorów pojęcie „asocjalności”, ze względu na swoją pojemność znaczeniową, w praktyce wydaje się mało przydatne dla celów diagnostycznych. Wyodrębnianie na jego podstawie jednostek z zaburzeniami zachowania, o wyraźnych cechach społecznego niedostosowania, jest niezwykle trudne. Nie jest również jednoznaczne w świetle proponowanych definicji, jakiego rodzaju konkretne zachowania należałoby w przypadku asocjalności (będącej pewnym kontinuum, w obrębie którego znajdują się różne zachowania) objąć oddziaływaniem resocjalizacyjnym.

D. Wójcik za nieprzystosowane społecznie dzieci i młodzież uznaje te jednostki, których zachowanie nacechowane jest „całym zespołem objawów, świadczących o nieprzestrzeganiu przez nich pewnych podstawowych zasad postępowania, norm społecznych obowiązujących młodzież w tym wieku, przy czym zachowania takie nie mają charakteru sporadycznego, ale są względnie trwałe, powtarzające się wielokrotnie”²². Wśród objawów tak rozumianego nieprzystosowania społecznego znajdujemy „systematyczne wagary, wielogodzinne wążęsanie się bez kontroli po ulicach, ucieczki z domu, przebywanie w środowisku zdemoralizowanych kolegów, dokonywanie kradzieży, picie alkoholu, demoralizacja seksualna, wandalizm, zachowania agresywne”.

Analizując nieprzystosowanie społeczne, autorka przywołuje propozycje przedłożone w latach sześćdziesiątych XX wieku przez brytyjskie ministerstwo oświaty (*Ministry of Education; Committee on Maladjusted children*), według których „jako nieprzystosowane może być uważane dziecko rozwijające się w taki sposób, że pociąga to złe skutki dla niego samego i jego otoczenia, czemu bez specjalnej

²¹ *Psychologia kliniczna*, dz. cyt., s. 404-405.

²² D. Wójcik, *Nieprzystosowanie społeczne młodzieży. Analiza psychologiczno-kryminologiczna*, Wrocław 1984, s. 29.

pomocy nie potrafią zaradzić rodzice, nauczyciele czy inni dorośli w zwykłych z nim kontaktach”²³.

Charakterystyka dzieci społecznie nieprzystosowanych, za którą opowiada się D. Wójcik²⁴, nawiązuje do prac S. Batawi, M. Klimczak i H. Kołakowskiej²⁵. Wydaje się ona mieć cechy ujęcia niezwykle użytecznego dla codziennej praktyki psychologów i pedagogów zajmujących się tego typu młodzieżą.

Definicja D. Wójcik ma, obok wielu zalet praktycznych, pewne mankamenty. Choć na jej podstawie można wyodrębnić dzieci zachowujące się w określony sposób, to nie można należycie wyjaśnić ich zachowania. Te same rodzaje zachowań mogą przecież być uwarunkowane różnymi czynnikami psychospołecznymi. Przyjmując objawowe kryterium nieprzystosowania społecznego i dodatkowo zawężając je do kilku wybranych symptomów tego nieprzystosowania, autorka wyklucza z tej grupy dzieci wykazujące zahamowanie, nieśmiałość czy postawy izolacyjne.

Publikujący w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku J. Konopnicki zasadniczo unikał posługiwania się określeniem „niedostosowania społecznego”. Swoje rozważania nad społecznym niedostosowaniem oparł na koncepcji D.H. Stotta, akcentując elementy psychologiczne społecznego nieprzystosowania. Twierdził, że termin „niedostosowanie społeczne” nie jest prawidłowy, gdyż zbyt silnie akcentuje interpretację socjologiczną, a pomija psychologiczną. Uważał, że stosując pojęcie niedostosowania społecznego, należy uwzględniać zarówno kryteria socjologiczne, jak i psychologiczne. W zamian używał określenia „zaburzenie w zachowaniu się”²⁶,

---

²³ Cyt. za: Z. Ostrihanska, *Kryteria niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży*, „Archiwum Kryminologii”, t. 5, Warszawa 1978, s. 300.

²⁴ D. Wójcik, *Nieprzystosowanie społeczne młodzieży*, dz. cyt.

²⁵ S. Batawia, M. Klimczak, H. Kołakowska, *Dzieci moralnie zaniedbane*, „Państwo i Prawo” 1963, nr 12.

²⁶ „bardziej właściwym określeniem byłoby dosłowne tłumaczenie terminu używanego w literaturze amerykańskiej *socially maladjusted and emotionally disturbed child* (dziecko źle dostosowane społecznie i zaburzone emocjonalnie). Z uwagi jed-

przypisując mu znacznie szerszy zakres pojęciowy. Zaburzenie w zachowaniu rozumieć można jako pewne odchylenie od normy. Normą jest pewna zasada moralna, obyczaje i zwyczaje przyjęte i akceptowane w danym środowisku. Ostatecznie o sile i natężeniu zaburzenia świadczy stopień odchylenia zachowania od tej normy. Ważny jest jednak nie tylko fakt, że jednostka przeciwstawia się normom i nakazom, lecz także to, w jaki sposób przeżywa tę sytuację. Niedostosowanie społeczne, zdaniem Konopnickiego, jest tym większe, im bardziej zaawansowane są zaburzenia jednostki w jej zachowaniu. Uwarunkowania te mogą mieć charakter egzogenny lub endogenny. Do najczęstszych symptomów niedostosowania społecznego należą: agresywność, niepowodzenia w nauce i bunt przeciw autorytetowi. Sumę dostrzeżonych i uogólnionych symptomów zaburzeń autor nazywa „syndromem niedostosowania”.

J. Konopnicki wyróżnił dwa podstawowe rodzaje niedostosowania społecznego: zachowanie demonstracyjno-bojowe oraz zachowanie zahamowane. Kryterium rozpoznania niedostosowania jest natury psychologicznej, choć jego konsekwencje mają najpierw charakter społeczny²⁷.

J. Konopnicki pisze również o dzieciach skrajnie aspołecznych, które nie mieszczą się w ogólnej definicji dzieci niedostosowanych. Takie dzieci niezwykle trudno objąć procesem resocjalizacji. Autor pisze, że kogo „nie możemy poprawić, nie powinniśmy go również uważać za niedostosowanego. Ktoś, kto nie ma sumienia, do kogo nie można trafić żadną perswazją i kto ogólnie czuje się zadowolony, działając źle, według naszych kryteriów nie jest niedostosowany”²⁸.

---

nak na tradycję, jaką ma termin niedostosowanie społeczne w piśmiennictwie polskim, można go używać, pamiętając jednak o konieczności uwzględniania aspektu psychologicznego” – D. Wójcik, *Nieprzystosowanie społeczne młodzieży*, dz. cyt., s. 20.

²⁷ J. Konopnicki, *Zaburzenia w zachowaniu się dzieci a środowisko*, Warszawa 1964.

²⁸ J. Konopnicki, *Niedostosowanie społeczne*, dz. cyt., s. 22.

M. Grzegorzewska²⁹, charakteryzując młodzież społecznie niedostosowaną, zwraca uwagę, że młodzież ma tendencje społecznie negatywne (brak życzliwości dla ludzi, poszanowania norm i cudzego mienia), a także podziwia i interesuje się tzw. złymi czynami. Młodzieży takiej brak natomiast zainteresowania wartościami pozytywnymi. Z kolei obserwujemy u takich jednostek chęć wyżycia się w działalności destruktywnej, zachowania o charakterze cynicznym, pełne brawury i manifestacji zainteresowanie tzw. złymi czynami, nieodpowiedni stosunek do własnych czynów, brak umiejętności zżycia się z grupą rówieśniczą, stosowanie kłamstwa, przierzucanie z siebie na innych winy za popełnione czyny, niechęć do pracy i nauki, brak poczucia odpowiedzialności za swoje życie, życie chwilą, przygodą, awanturą, duża wyobraźnia, brak krytycyzmu i podatność na sugestię, brak umiejętności i wiary w możliwość rozwiązywania trudnych sytuacji, znaczne zaburzenia w procesach emocjonalnych. Wymienione przez autorkę właściwości są warunkowane w pewnej mierze również zaburzeniami wyższych czynności nerwowych bądź zmianami charakterologicznymi, powodowanymi wpływami środowiska.

J. Szałański³⁰, odnosząc się do koncepcji niedostosowania społecznego sformułowanych przez reprezentantów pedagogiki specjalnej, podkreśla, że dotyczą one osób „wykazujących zaburzenia w dostosowaniu się, dysfunkcjonalność wewnętrzną i defektywność (nie mieszczą się w ramach takich określeń jednostki dostosowane społecznie na przykład do grup przestępczych, klik itp.; osoby, które nie liczą się z normami prawnymi, ale respektują takie czy inne interesy partykularne)”. Niedostosowanie społeczne sprowadza się ostatecznie do „obniżonego poziomu umiejętności zaspokajania potrzeb w warunkach środowiska społecznego”, wobec czego tak rozumianego niedostosowania społecznego nie można identyfikować z niedostosowaniem społecznym, polegającym na postępowaniu w sposób niezgodny z przyjętymi normami życia społecznego.

²⁹ M. Grzegorzewska, *Pedagogika specjalna*, dz. cyt., s. 72.

³⁰ J. Szałański, *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*, dz. cyt., s. 14.

Niedostosowanie społeczne jako wykolejenie społeczne i przestępcze

Cz. Czapów i S. Jedlewski³¹, nawiązując do prac A. Lewickiego, L. Paryzka i B. Waligóry (1978), niedostosowanie społeczne traktują jako przestępcze wykolejenie. Czapów i Jedlewski definicję pojęcia „niedostosowania społecznego” opierają w głównej mierze na kryteriach socjologicznych, m.in. uwzględniając role społeczne pełnione przez jednostkę w społeczeństwie. Za człowieka nieprzystosowanego społecznie uważają osobę, której reakcje negatywne wykluczają ją z pozytywnego uczestnictwa w „określonych systemach społecznych”. Autorzy rozwinęli tę definicję, charakteryzując w sposób szczegółowy zagadnienie wykolejenia społecznego, które rozumieją jako „względnie trwałe negatywne ustosunkowanie się do oczekiwań społecznych, konstytuujących tzw. role obywatelskie”. Twierdzą, że jednostka jest tym bardziej niedostosowana społecznie, im bardziej jej negatywne zachowania wykluczają ją z pozytywnego uczestniczenia w życiu społecznym. Rola społeczna, jaką jednostka pełni w danym systemie społecznym, określa jej stopień dostosowania się społecznego. Wykolejenie społeczne (które jest procesem), będące przeciwstawieniem się normom społecznym, związane jest z mniej lub bardziej zaawansowanym i utrwalonym stanem osobowościowym jednostki³².

Cz. Czapów i S. Jedlewski, obok wykolejenia społecznego, wyróżniają wykolejenie obyczajowe (alkoholizm, narkomania, włóczęgostwo, żebractwo, prostytutka, zboczenia seksualne) oraz wykolejenie przestępcze (przestępcy zawodowi, członkowie zorganizowanych grup przestępczych i grup świadczących usługi przestępcom, tzw. przestępcy nawykowi i przestępcy w „białych kołnierzykach”, prowadzący nielegalne interesy lub dokonujący systematycznie przestępstw finansowych). Autorzy ci wyróżniają również „uznane wy-

³¹ Cz. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971.

³² Tamże, s. 53-56.

kolejenie społeczne” (gdy ktoś gwałci normy prawne i obyczajowe, co powoduje reakcje opinii publicznej i wole zastosowania środków represji) oraz „wykolejenie faktyczne” (polegające na obiektywnej dysfunkcyjności wobec społeczeństwa).

Wykolejenie społeczne w ujęciu Cz. Czapów i S. Jedlewskiego, będące określonym stanem osobowym, ma wielopoziomowy charakter. W swym teoretycznym ujęciu konstrukt ten obejmuje „manifestacje czynności sprzecznych z normami prawnymi i obyczajowymi, stan osobowości stanowiący podłoże tych manifestacji, a charakteryzujący się obniżonym poziomem uspołecznienia i preferowaniem wartości egoistycznych oraz mniej lub bardziej nasilonym egocentryzmem, przyczyny tych stanów osobowościowych i manifestacji”. Manifestacje wykolejenia społecznego charakteryzują się antagonizmem destruktywnym w stosunku do systemu norm powszechnie obowiązujących w danym społeczeństwie, działaniem przeciw społeczeństwu w imię partykularnych i egoistycznych wartości. Do wykolejenia społecznego i takiego antagonizmu zazwyczaj prowadzi wadliwa socjalizacja, demoralizacja czy w końcu socjalizacja antagonistyczno-destruktywna, mająca swe miejsce w najbliższym systemie społecznym, np. w rodzinie przestępczej. Ostatecznie w procesach tych formuje się podatność na oddziaływania środowiska społeczno-kulturowego, proponującego antagonistyczno-destruktywne wzory zaspokajania potrzeb³³. Czapów i Jedlewski rozpatrują stan niedostosowania społecznego (wykolejenie społeczne) młodzieży jako stan charakteru oraz egoistyczną lub dysocjalną kontrolę, wynikającą ze związków z antagonistyczno-destruktywnymi elementami środowiska społecznego. Charakter jednostki wiąże się bezpośrednio z postawą, jaką przyjmuje ona względem społeczeństwa oraz samej siebie, w tym ustosunkowania się do własnych dokonanych już czynów oraz

---

³³ J. Szałański, *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*, dz. cyt.; B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków 2000; L. Pytka, *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja*, red. B. Urban, J.M. Stanik, t. 1, Warszawa 2007.

dokonywanych aktualnie i w przyszłości. Ponadto młodzież wykolejoną społecznie autorzy ci ujmują w kategoriach potrzeb i dążeń, wśród których znajdują się: pragnienie lepszych warunków życia, chęć osiągnięcia i doświadczania dobrobytu, pragnienie przeżycia przygody, zdobycia rozgłosu i bogactwa w sposób łatwy i niewymagający wysiłku, tendencja do rozładowania napięcia przez picie alkoholu, dążenie do wyładowania wrogości i zademonstrowania swej przewagi i dominacji, chęć zwrócenia na siebie uwagi innych osób, podsycane ich obojętnością i okazywanym przez nich lekceważeniem. Wykolejenie społeczne jako określony stan osobowościowy, poza układem postaw negatywnych, obejmować może wiele możliwości postaw pozytywnych względem osób i grup postępujących w sposób dysfunkcyjny w stosunku do ogólnie przyjętych norm postępowania społecznego. Wewnętrzna kontrola nad własnym zachowaniem może się odbywać bądź przez przewidywanie nadchodzącego zdarzenia i przygotowanie się do jego przyjęcia (kontrola oparta na motywacji heterotelicznej), bądź przez antycypację wewnętrznych skutków własnego postępowania (kontrola oparta na motywacji autotelicznej)³⁴. Cz. Czapów identyfikuje trzy zasadnicze etapy wykolejenia społecznego, dające się uzasadnić empirycznie:

a) Stadium pierwsze – charakteryzuje się wystąpieniem u danej jednostki poczucia odtrącenia, czyli niezaspokojenia potrzeby zależności emocjonalnej. Reakcją na taką sytuację może być agresja antyspołeczna, reakcje negatywne, buntownicze, narastająca wrogość wobec rodziców i społeczeństwa jako całości. Występują również niekontrolowane reakcje emocjonalne i brak koncentracji uwagi. Jednostka taka łatwo się nudzi rozpoczętymi czynnościami i nie przejawia dostatecznej cierpliwości do ich ukończenia.

b) Stadium drugie – wyraża się utrwalaniem wrogich reakcji wobec osób socjalizująco znaczących i autorytetów. Próby nawiązania bliższego kontaktu emocjonalnego z osobą nieprzystosowaną napotyka ją na irracjonalny opór i skazane są z góry na pewne niepowo-

³⁴ Cz. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, dz. cyt., s. 68-69, 76.

dzenie. Charakterystycznym przejawem tego stadium jest odrzucanie wszelkich form ekspresji wyrażających więź uczuciową z innymi ludźmi. Jednostka zaczyna zaspokajać podstawowe potrzeby społeczne i emocjonalne poza środowiskiem rodzinnym. Pojawiają się wówczas pierwsze symptomy standardowego wykolejenia społecznego, takie jak alkoholizowanie się, ucieczki z domu, wagarowanie, wybryki seksualne itp.

c) Stadium trzecie – wiąże się z autonomizowaniem się działalności antyspołecznej (antagonistyczno-destruktywnej), która zaczyna stanowić samoistne źródło przyjemności i satysfakcji dla jednostki nieprzystosowanej. Jednostki na tym poziomie (trzecie stadium) dążą do nawiązania kontaktów z gangami i grupami o charakterze chuligańskim, zabawowym lub wręcz przestępczym. Najwyraźniej stadium trzecie przejawia się w grupowej działalności antyspołecznej prowadzącej do jawnego, otwartego konfliktu z obyczajem, moralnością i obowiązującym prawem³⁵.

Analiza procesu społecznego wykolejenia wskazuje na szeroki zakres czynników etiologicznych tego procesu. Propozycja Cz. Czapów wyróżnia trzy zasadnicze typy wykolejenia społecznego, z uwzględnieniem trzech różnych czynników etiologicznych:

a) Pierwszym czynnikiem jest „zwichnięta socjalizacja”, prowadząca w swej konsekwencji do manifestowania nieprzystosowania społecznego jednostki w różnorodnych jej formach. Czynnikiem dominującym i warunkującym proces jest zawsze ten sam i obejmuje niedostatki w zakresie socjalizacji dziecka, wynikające z nieodpowiedniej opieki rodzicielskiej lub jej całkowitego braku, odtrącenia emocjonalnego, zaniedbania społecznego.

b) Drugim czynnikiem jest demoralizacja występująca wówczas, gdy prawidłowo zsocjalizowane dziecko jest pod wpływem innej obyczajowości i kultury niż ta, w jakiej było wychowane. Z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku emigracji ze wsi do miasta, z jednego kraju do innego. Proces demoralizacji powiązany jest zazwyczaj

---

³⁵ Por. L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna*, dz. cyt., s. 86.

z przewartościowaniem wartości tradycyjnych na rzecz nowych, do których dana jednostka nie potrafi się właściwie dostosować.

c) Trzecim czynnikiem odpowiedzialnym za wykołajenie jest socjalizacja podkulturowa, będąca odmianą nieprzystosowania społecznego. Jednostka, wybierając wartości i normy podkultury, pozostaje w opozycji do kultury obowiązującej w szerszej zbiorowości społecznej. I tu dochodzi do pozornej sprzeczności, gdyż z jednej strony socjalizacja dziecka przebiega prawidłowo z punktu widzenia poprawności funkcjonowania mechanizmów psychologicznych, z drugiej jednak popada ona w konflikt z normami ogólnospołecznymi. W sytuacji wyboru wartości i reguł postępowania jednostka ta, w wyniku identyfikacji z własną podstawową grupą podkulturową, wybiera chuligańskie, złodziejskie czy w ogólności przestępcze schematy zachowania³⁶.

Nieprzystosowanie społeczne młodzieży nie wynika jedynie z zaburzenia relacji społecznych. Obok czynników natury społecznej za nieprzystosowanie odpowiedzialne są również czynniki natury psychologicznej.

Nieprzystosowanie społeczne w kontekście zaburzeń osobowości

Olbrzymia część autorów podejmujących zagadnienie nieprzystosowania społecznego charakteryzuje je jako przejawiające się zaburzenia osobowości, zachowań, emocji czy charakteru. Wiele proponowanych definicji społecznego niedostosowania podkreśla jego psychologiczne konsekwencje dla życia jednostki i społeczeństwa.

H. Spionek³⁷ zwraca głównie uwagę na czynniki psychologiczne, odpowiedzialne za kształtowanie się w jednostce negatywnych form zachowania. Autorka do osób nieprzystosowanych społecznie zalicza dzieci z problemami neurologicznymi, neurotyczne oraz psy-

---

³⁶ Por. tamże, s. 87.

³⁷ H. Spionek, *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka*, Warszawa 1969.

chopatyczne, charakteropatyczne i socjopatyczne. W grupie dzieci społecznie niedostosowanych znajdują się takie, u których zaburzona została sfera emocjonalno-wolitywna. Za nieprzystosowanie społeczne odpowiedzialny jest również zaburzony rozwój osobowości i charakteru, co powoduje liczne konflikty społeczne pomiędzy dzieckiem a jego najbliższym otoczeniem. Zaburzenia emocjonalne stanowią jeden z najpoważniejszych czynników nieprzystosowania społecznego. To właśnie dzieci o „zakłóconym życiu uczuciowym” są „w pewien sposób społecznie nieprzystosowane”. Rodzaj zaburzenia emocjonalnego determinuje formę nieprzystosowania społecznego. H. Spionek wyróżnia dwie podstawowe kategorie dzieci: dzieci hiperaktywne (nadpobudliwe, impulsywne, agresywne) oraz hypoaktywne (zahamowane, bierne, apatyczne, lękliwe). Uwzględniając trwałości zaburzenia życia uczuciowego, wyróżnia zaburzenia łatwo odwracalne (stanowiące reakcję na niekorzystne warunki wychowawcze, które zanikają po usunięciu tych warunków) oraz zaburzenia bardziej utrwalone (zmiana otoczenia nie wystarcza do ich cofnięcia; tutaj konieczne są specjalne metody wychowawczo-terapeutyczne, które należy zastosować). Zaburzenia zachowania, będące jednym z elementów nieprzystosowania społecznego, związane są ściśle z osobowością jednostki. Osobowość zaburzona, będąca rezultatem wielu czynników rozwojowych, odpowiedzialna jest za negatywne zachowania dzieci. Nieprawidłowe oddziaływanie wychowawcze oraz zła atmosfera wychowawcza w domu rodzinnym, środowisku rówieśniczym i w szkole potęgują i utrwalały negatywne wzorce zachowania³⁸.

Nieprzystosowanie społeczne, rozważane w kontekście społecznym i psychologicznym, na przestrzeni lat stało się zagadnieniem, które budzi zainteresowanie tak pedagogów, jak i socjologów, psychologów i prawników. Literatura przedmiotu, na gruncie nauk psychologicznych i medycznych, społeczne nieprzystosowanie łączy z zaburzeniami zachowania. Zaburzenia te, w jakimś względzie powiązane często z zaburzeniami osobowości, poddawane są licznym

---

³⁸ Tamże, s. 274.

empirycznym i teoretycznym badaniom i związaną z nimi stopniową systematyzacją. Jak dotąd nie doczekaliśmy się jeszcze jednej w pełni zadowalającej systematyzacji zaburzeń zachowania, które w dużym stopniu odpowiedzialne są za społeczne wykolejenie.

Podsumowanie

Mnogość koncepcji i definicji zaburzeń zachowania nie sprzyja skuteczności profilaktyki społecznej i resocjalizacji zakładowej dzieci i młodzieży. Liczne teorie zaburzeń zachowania, zachowań dewiacyjnych i przestępczych z jednej strony wspomagają proces rozumienia tych zjawisk, z drugiej wprowadzają niejednoznaczność ich rozumienia.

B. Urban podkreśla, że wielość współcześnie znanych koncepcji i definicji „rodzi dyskurs wokół istoty zaburzeń, jego składników konstytuujących i czynników etiologicznych”³⁹. Należyte zrozumienie istoty i etiologii zachowań antyspołecznych i dewiacyjnych współczesnej młodzieży wymaga zarówno wnikliwej obserwacji ich konkretnych przejawów w różnych sytuacjach społecznych, jak też prowadzenia wieloaspektowych empirycznych badań naukowych.

Zróżnicowanie terminologiczne wśród licznych autorów zajmujących się zagadnieniem wszelakich „zaburzeń” i patologii społecznej nie zawsze ułatwia rozumienie tego problemu. Odmienne cele badawcze, przyjmowane paradygmaty, metody i narzędzia badawcze oraz warunki prowadzenia badań i obserwacji – jak wskazuje B. Urban – zaowocowały zróżnicowanymi definicjami i kryteriami zaburzeń. Na gruncie polskim terminem pokrewnym do „zaburzenia zachowania” jest społeczne niedostosowanie. Obecnie w licznych opracowaniach tematycznych znajdujemy dość swobodnie stosowane (czasami zamiennie) takie pojęcia, jak: „zaburzenia zachowania”, „zaburzenie emocjonalne”, „społeczne niedostosowanie”, „wykoleje-

---

³⁹ B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, dz. cyt., s. 11.

nie społeczne”, „zachowanie dewiacyjne”. Wśród psychologów i pedagogów przyjął się termin „niedostosowanie społeczne”. Terminy „zaburzenie emocjonalne”, „zaburzenie w zachowaniu” spotykamy najczęściej w opracowaniach autorów z kręgów psychiatrii i psychologii klinicznej oraz korzystających z literatury amerykańskiej. Autorzy z kręgów kryminologii i socjologii posługują się raczej pojęciem „nieprzystosowanie” (Cz. Czapów, H. Spionek, J. Konopnicki, B. Urban, L. Pytka).

Zjawisko nieprzystosowania społecznego definiowane jest na różne sposoby. W zależności od dyscypliny naukowej, w ramach której jest definiowane, przyjmuje właściwy sobie ostateczny kształt definicyjny. Inaczej definiują to pojęcie psychologowie, inaczej socjologowie, pedagodzy, prawnicy czy lekarze. Poszczególne kierunki nauk, dostosowując do własnych potrzeb terminologię, operują własnymi definicjami, akcentując różne ważne dla siebie aspekty nieprzystosowania społecznego. Takie działanie ma konkretne przełożenie na grunt działań praktycznych. Ostatecznie wypracowano wiele rodzajów definicji i typologii nieprzystosowania społecznego. Różnice między nimi uwidaczniają się głównie podczas zabiegów diagnostycznych. Niektóre definicje i typologie zagadnienie społeczne niedostosowania traktują bardzo szeroko, inne niezwykle wąsko. Wśród podstawowych problemów definicyjno-terminologicznych odnajdujemy te, które dotyczą granic zakresu pojęcia społecznego nieprzystosowania. Wśród wielu definicji odnajdujemy takie, które opisują zjawisko bądź to w sposób bardzo szeroki, bądź wąski. Pierwszy sposób obejmuje szeroką grupę dzieci, drugi definiuje mniejszą, ściśle określoną kategorię. Jak zauważa D. Wójcik⁴⁰, definicje mające bardzo szeroki zakres, obejmujące dużą grupę dzieci, były tworzone głównie dla potrzeb praktyki. Chodziło bowiem o wyodrębnienie dzieci, które z różnych powodów nie mogły normalnie funkcjonować w społeczeństwie. Natomiast zawężenie zakresu tych definicji polega bądź na

---

⁴⁰ D. Wójcik, *Nieprzystosowanie społeczne młodzieży*, dz. cyt., s. 11-12.

dokładnym ustaleniu, jakiego rodzaju zaburzeń mają one dotyczyć, bądź na uściśleniu czynników etiologicznych.

Różniące się między sobą typologie i definicje służą różnym celom, które to nadają im taki a nie inny kształt. Większa część typologii i definicji akcentuje etiologię zaburzeń zachowania i społecznego wykolejenia, inne znów analizują wymiar psychologiczno-społeczny konsekwencji zjawiska nieprzystosowania społecznego.

Olbrzymie zróżnicowanie pojęcia „nieprzystosowania” w pracach pedagogicznych, psychologicznych, socjologicznych czy kryminologicznych powoduje ostatecznie w pewnych sytuacjach spore zamieszanie. Często w sposób dowolny (zamienny) mówi się o dzieciach sprawiających trudności wychowawcze, wykazujących zaburzenia w zachowaniu, moralnie zagrożonych, wykolejonych społecznie, zdemoralizowanych itp. Niektórzy autorzy stosują te terminy zamiennie, inni natomiast obejmują nimi zupełnie odrębne grupy dzieci. Również w praktyce pedagogicznej dochodzi w pewnych sytuacjach do zaliczania różnych kategorii dzieci i młodzieży do grupy osób społecznie niedostosowanych. Wielość podobnych znaczeniowo terminów, np. wykolejenie, dewiacja, zaburzenie w zachowaniu itp., nie sprzyja precyzji diagnostycznej. Obszerność znaczeniowa terminu „nieprzystosowanie społeczne” ostatecznie prowadzi do wielu trudności w porozumieniu się różnych badaczy zjawiska, nieporównywalności wyników ich badań oraz licznych problemów dla praktyków przy stawianiu diagnozy. To z kolei utrudnia działalność profilaktyczną i resocjalizacyjną⁴¹. Przedstawienie jakiegoś formalnego, uwzględniającego różne kryteria podziału, uporządkowania pojęcia „nieprzystosowania społecznego” wydaje się w wielu sytuacjach skazane na niepowodzenie, gdyż każdą z definicji należałoby kilkakrotnie umieścić w różnych podziałach, zależnie od arbitralnie przyjętego kryterium.

Jak już wskazywano w niniejszym opracowaniu, poszczególni autorzy akcentują bądź kryteria socjologiczne, bądź psychologiczne

---

⁴¹ Tamże, s. 11.

socjalizacji i nieprzystosowania społecznego. Podejście interdyscyplinarne, usiłujące uwzględnić wszystkie możliwe aspekty, pośród swych zalet wykazuje wiele mankamentów, do których należy przede wszystkim zbytnia niejednoznaczność obszernych znaczeniowo terminów.

Spotykamy się więc z autorami podkreślającymi głównie aspekty psychologiczne, ale też uwzględniającymi w pewnej mierze kryteria socjologiczne i mówiącymi o zaburzonych stosunkach jednostki z otoczeniem lub o niemożności dostosowania się do wymogów środowiska itp. Spotykamy również autorów akcentujących w swoich definicjach przede wszystkim kryteria socjologiczne. Definicje o charakterze socjologicznym odwołują się zazwyczaj do takich pojęć, jak: potrzeby społeczne i psychiczne jednostki, przeżywanie niepokoju i lęku, poczucie frustracji itp. Oparte na kryteriach psychologicznych definicje i klasyfikacje zaburzeń w uspołecznieniu dzieci i młodzieży przeważnie wskazują na zaburzenia charakteru lub osobowości albo też na zaburzenia zachowania, emocji, zakłócenia zasadniczych mechanizmów psychoadaptacyjnych.

Jak zauważamy z powyższej analizy różnych pojęć i typologii, z koncepcją przystosowania względnie nieprzystosowania społecznego człowieka do otoczenia wiąże się wiele problemów. Pośród licznych pytań dotyczących określenia właściwego dostosowania się jednostki do ogółu społeczeństwa bądź jej niedostosowania znajdujemy w pracach wielu autorów pytanie o mechanizm przystosowania społecznego. Czy chodzi o bierne przystosowanie do wzorów kulturowych społeczeństwa? Wśród wielu definicji przystosowania społecznego spora ich część kładzie nacisk na wzajemne oddziaływanie jednostki i społeczeństwa, z czym związana jest zmiana. Dzięki wzajemnej relacji jednostki i środowiska człowiek może pozytywnie lub negatywnie oddziaływać na środowisko, w którym żyje. Może je niszczyć, popadać w liczne konflikty z innymi albo twórczo zaspokajać własne potrzeby, nawiązywać pozytywne relacje, wykonywać swoje życiowe zadania, rozwiązywać trudne sytuacje itp.

Bibliografia

- Batawia S., Klimczak M., Kołakowska H., *Dzieci moralnie zaniedbane*, „Państwo i Prawo” 12/1963.
- Czapów Cz., *Wychowanie resocjalizujące: elementy metodyki i diagnostyki*, Wyd. PWN, Warszawa 1978.
- Czapów Cz., Jedlewski S., *Pedagogika resocjalizacyjna*, Wyd. PWN, Warszawa 1971.
- Doroszevska J., *Klasyfikacja psychopedagogiki specjalnej na zasadzie mechanizmu adaptacji. Materiały do nauczania psychologii*, seria IV, t. 2, Warszawa 1966.
- Konopnicki J., *Niedostosowanie społeczne*, Wyd. PWN, Warszawa 1971, 1972.
- Konopnicki J., *Zaburzenia w zachowaniu się dzieci a środowisko*, Wyd. PWN, Warszawa 1964.
- Lewicki A. (red.), *Psychologia kliniczna*, Wyd. PWN, Warszawa 1974.
- Lewicki A., Paryzek L., Waligóra B., *Podstawy psychologii penitencjarnej*, w: Lewicki A. (red.), *Psychologia kliniczna*, Wyd. PWN, Warszawa 1969, 1972.
- McKinney F., *Psychology of personal adjustment*, John Willey, New York 1961.
- Nuttin J., *Przystosowanie a motywacja u człowieka*, „Psychologia Wychowawcza” 3/1961.
- Ostrihańska Z., *Kryteria niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży*, „Archiwum Kryminologii”, t. 5, Warszawa 1978.
- Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wyd. APS, Warszawa 2005.
- Pytka L., *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, w: Urban B., Stanik J.M. (red.), *Resocjalizacja*, t. 1, Wyd. PWN, Warszawa 2007.
- Skorny Z., *Psychologia wychowawcza dla nauczycieli*, Wyd. WSiP, Warszawa 1976.
- Spionek H., *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka*, Wyd. PWN, Warszawa 1969.
- Stott D.H., *The social adjustment of children*, NPC, London 1968.
- Szałański J., *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*, Wyd. WSiP, Warszawa 1978.
- Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wyd. UJ, Kraków 2000.

Waligóra B., *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Wyd. UAM, Poznań 1974.

Wall W.D., *Wychowanie i zdrowie psychiczne*, Wyd. PWN, Warszawa 1960.

Wójcik D., *Nieprzystosowanie społeczne młodzieży. Analiza psychologiczno-kryminologiczna*, Zakł. Narod. im. Ossolińskich, Wrocław 1984.

Streszczenie

Niniejszy artykuł podejmuje kwestie związane z wadliwym procesem socjalizacji młodzieży. Ukazuje ponadto widoczne w literaturze wśród licznych autorów ogromne zróżnicowanie terminologiczne.

Ponadto przy okazji analizy różnych stanowisk teoretycznych w tekście omówiono liczne zmienne środowiskowe i psychologiczne warunkujące proces wykolejenia i nieprzystosowania społecznego dorastającej młodzieży.

Nie bez znaczenia dla skutecznej resocjalizacji i terapii jest pedagogiczny aspekt zjawiska nieprzystosowania społecznego. W artykule przedstawiono więc obok psychologicznych i socjologicznych koncepcji społecznego wykolejenia również pedagogiczne rozumienie tego procesu.

Słowa kluczowe: socjalizacja, niedostosowanie społeczne, wykolejenie społeczne, wykolejenie obyczajowe, wykolejenie przestępcze

Defects in the Process of Socialization. Derailment and social maladjustment of young people in terms of psychological, social and educational context

Summary

This article takes on issues related to faulty societal process in terms of deranged adolescents. It is also evident in various literatures among the many authors with diversified terminology.

In addition, given the opportunity to analyze various theories, a number of texts address social groups and the process of psychological aberration and maladjustment of juveniles.

Of utmost significance for effective rehabilitation (re-socialization) and therapy is the pedagogical aspect of social aberration. Besides the psychological and sociological concept of social aberration, this article also articulates pedagogical understanding of this process.

Keywords: socialization, social maladjustment, social derailment, moral derailment, criminal derailment